

A Critical Examination of Roger Trigg's View on the Place of Metaphysics in the Compatibility of Science and Religion

Mohsen Ansari¹ , Hasan Ghanbari²

1. Branch of philosophy of religion, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran. Email: mohsenansari@ut.ac.ir

2. Corresponding author, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran. Email: haghbari@ut.ac.ir

---

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 2026 January 8

Revised: 2026 August 30

Accepted: 2026 September 22

Published online:

Keywords:

Trigg,

Metaphysical realism,

Rationality of religious belief,

Scientific rationality,

ABSTRACT

Explaining the relationship between the **rationality of religious belief** and **modern science** is one of the central challenges for contemporary philosophers of religion and theologians. Many common objections to the rationality of religious belief rest on the assumption that the only legitimate form of knowledge is that which can be attained within the framework of empirical scientific methods. This article, through a critical examination of the views of the Christian philosopher and theologian **Roger Trigg**, argues that such objections are not, contrary to what is often claimed, the logical outcome of a scientific approach to the world, but rather depend on adopting controversial **metaphysical add-ons** concerning meaning, rationality, and reality. Trigg maintains that both science and religion are grounded in metaphysical assumptions about **reality, truth, and rationality**, and that without accepting a reality independent of linguistic and conceptual frameworks, no justified rational judgement about either science or religion is possible. Furthermore, Trigg regards approaches such as **fideism** and **contextual rationality** as arising from a mistaken understanding of the nature of religion and holds that such views ultimately undermine the **universal rationality** of religious beliefs.

Cite this article: Ghanbari, Hasan., Ansari, Mohsen. (2026). A Critical Examination of Roger Trigg's View on the Place of Metaphysics in the Compatibility of Science and Religion

. *Academic Librarianship and Information Research*, 58 (X), 1-20. <http://doi.org/0000000000000000>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/0000000000000000>

Publisher: University of Tehran Press

بررسی انتقادی دیدگاه راجر تریگ درباره جایگاه متافیزیک در سازگاری علم و دین

محسن انصاری¹، حسن قنبری²

1. بخش فلسفه دین، دانشکده فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران. رایانامه: mohsenansari@ut.ac.ir

2. نویسنده مسئول، دانشکده فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران. رایانامه: haghanbari@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: (مقاله پژوهشی، مقاله مروری، تاریخ دریافت: 1404/10/18، تاریخ بازنگری: 1405/6/8، تاریخ پذیرش: 1405/6/31، تاریخ انتشار:)	تبیین نسبت عقلانیت باور دینی با علم جدید، یکی از چالش‌های محوری برای فیلسوفان دین و الهی‌دانان معاصر است. بسیاری از نقدهای رایج علیه عقلانیت باور دینی بر این پیش‌فرض استوارند که تنها معرفت معتبر، معرفتی است که در چارچوب روش‌های علوم تجربی قابل حصول باشد. در این مقاله، با بررسی انتقادی دیدگاه راجر تریگ، فیلسوف و الهی‌دان مسیحی، نشان داده می‌شود که این قبیل نقدها، علی‌رغم آن‌چه ادعا می‌شود، نتیجه منطقی رویکردی علمی به جهان نیستند، بلکه لازمه اتخاذ افزونه‌های متافیزیکی بحث‌برانگیز در زمینه معنا، عقلانیت و واقعیت هستند. تریگ بر این عقیده است که علم و دین هر دو بر مفروضاتی متافیزیکی درباره واقعیت، صدق و عقلانیت استوارند و بدون پذیرش واقعیتی مستقل از چارچوب‌های زبانی و مفهومی، امکان داوری عقلانی موجه درباره علم و دین وجود نخواهد داشت. همچنین تریگ، اتخاذ رویکردهایی همچون ایمان‌گرایی و عقلانیت زمینه‌مند را ناشی از درکی نادرست از ماهیت دین می‌داند و معتقد است که چنین دیدگاهی به تضعیف عقلانیت جهان‌شمول باورهای دینی منجر می‌شوند.
کلیدواژه‌ها: تریگ، واقع‌گرایی متافیزیکی، عقلانیت باور دینی، عقلانیت علمی.	
استناد: نام خانوادگی، نام؛ و نام خانوادگی، نام (1405). عنوان مقاله. تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی، 58 (1)، 1-20.	
http://doi.org/000000000000000000000000	
ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.	© نویسندگان.

تحت تأثیر فلسفه علم پوزیتیویستی، این تصور رایج شد که علم یگانه معیار صدق و عقلانیت است. بر اساس این دیدگاه، باورهای دینی، یا اموری بی معنا و خطا پنداشته می شوند، یا در بهترین حالت، اموری ذهنی و ناظر به نگرش انسان تلقی می شوند. مبنای چنین رویکردی، بی معنا دانستن گزاره های متافیزیکی و ناممکن دانستن معرفت متافیزیکی است. راجر تریگ^۱ فیلسوف دین بریتانیایی، نه تنها از امکان معرفت متافیزیکی دفاع می کند، بلکه از محدود فیلسوفانی است که متافیزیک را بهترین چارچوب برای درک سازگاری و هماهنگی علم و دین می داند. برخلاف تصور علم گرایان^۲ و طبیعت گرایان^۳ که مدعی خودبستگی و بی نیای علم به متافیزیک هستند، تریگ بر نیاز علم به متافیزیک تأکید می کند. از نظر او، پیش فرض های متافیزیکی^۴ جز لاینفک علم اند و عقلانیت علم بر چنین مفروضاتی متکی است. با این حال، چنین مفروضاتی را نمی توان به اعتبار معنای ظاهری شان پذیرفت، آنها نیازمند تبیین هستند و خدا باوری توحیدی^۵ بهترین تبیین^۶ برای چنین مفروضاتی است. از نظر تریگ، دین همچون علم دعوی صدق عینی^۷ دارد و مدعی شناخت واقعیتی متافیزیکی است. وی رویکردهای غیرشناختاری^۸ در دین را نتیجه پذیرش غیرانتقادی مفروضاتی طبیعت گرایانه می داند. بنابراین، مسئله اصلی این مقاله این است که انتقادات تریگ علیه مخالفان متافیزیک، و دفاع او از جایگاه باورهای متافیزیکی در سازگاری علم و دین، تا چه اندازه ای قرین توفیق است؟

قبل از تریگ، فیلسوفانی مانند ادوین برت^۹ (1369)، استنلی جکی^{۱۰} (1974) و وایتهد^{۱۱} (1925) بر نقش پیش فرض های متافیزیکی و الاهیاتی در پیدایش علم مدرن تأکید کرده اند. با وجود این، هیچ یک از آنها هدف خاص تریگ در استفاده از متافیزیک به مثابه حلقه واسطه علم و دین را دنبال نمی کنند. در هر حال، درباره موضوع مقاله حاضر، تا جایی که در منابع مرتبط جستجو کردیم، در زبان انگلیسی و فارسی تحقیق مستقلی صورت نگرفته است. علیرضا منصوری و امیر کرباسی زاده، در مقاله اهمیت و نقش متافیزیک برای علم (1400)، بر نقش متافیزیک در تفسیر نظریه های علمی، صورت بندی مسائل و هدایت مسیر پژوهش تأکید می کنند. برخلاف تریگ که می خواهد از متافیزیک به مثابه پل ارتباطی میان علم و دین استفاده کند، بحث مقاله مذکور به اهمیت متافیزیک برای علم محدود می شود. در مقاله نقش متافیزیک: به مثابه پلی میان علم و دین (2020)، مهدی گلشنی، حجم وسیعی از مقاله خود را به ذکر نقل قول هایی از فیزیک دانان اختصاص داده است که تأثیر آموزه های دینی بر نگرش علمی خود را مورد تصدیق قرار داده اند. با وجود این، گلشنی در نتیجه گیری مقاله خود موافقت خود را با این ادعای تریگ که

1-Roger Trigg 2-scientists 3-naturalists 4-metaphysical presuppositions 5-monotheism
6-best explanation 7-objective truth 8-non-cognitivist attitudes

1-Edwin Arthur Burtt 2-Stanley L. Jaki 3-Alfred North Whitehead 4-Alvin Plantinga
5-naturalized metaphysics

خدا باوری توحیدی بهترین تبیین برای توجیه عقلانیت علم است، مورد تأکید قرار می‌دهد (2020:383). بنابراین، می‌توان گلشنی را از جمله متفکران ایرانی به حساب آورد که درباره اهمیت متافیزیک برای علم و دین از تریگ تبعیت می‌کند. در نتیجه، انتقاداتی که به دیدگاه تریگ وارد می‌شود، به طور ضمنی متوجه گلشنی نیز خواهد بود. البته لازم به یادآوری است که تریگ، هرچند مانند گلشنی و پلنتینگ^۱ بر مفروضات الحادی علم‌گرایان و طبیعت‌گرایان تأکید می‌کند، ولی برخلاف آنها در پی تأسیس علم دینی در مقابل علم سکولار نیست (Stenmark, 2004:334-350) →).

در این مقاله، با توجه به اهمیت متافیزیک در اندیشه تریگ، ابتدا این مفهوم مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش بعدی، دیدگاه‌های فیلسوفان مخالف متافیزیک را بررسی می‌کنیم. سپس، انتقادات تریگ علیه دیدگاه‌های مخالف متافیزیک و لوازم آن دیدگاه‌ها برای نسبت علم و دین بررسی می‌شود. در نتیجه، زمینه برای بیان استدلال تریگ در دفاع از متافیزیک به مثابه مبنایی برای دفاع از سازگاری علم و دین فراهم می‌شود. در بخش پایانی به ارزیابی انتقادی دیدگاه وی می‌پردازیم.

چیستی متافیزیک

تعریف مفهوم "متافیزیک" به نحوی که دربرگیرنده تمام برداشت‌های متفاوت و متعارض درباره چیستی و کارکرد آن باشد، امکان‌پذیر نیست. برخی آن را ملکه علوم می‌دانند و از نگاه عده‌ای از فلاسفه، کاری بی‌معنا و بی‌حاصل تلقی می‌شود. مدافعان متافیزیک طبیعی شده^۲، متافیزیک را تابع علم می‌دانند و برخی نیز از ارتباط سازنده متافیزیک و علم دفاع می‌کنند. به طور سنتی، متافیزیک به دانشی گفته می‌شد که کلی‌ترین مفاهیم و مقولات واقعیت را مطالعه می‌کند و در پی شناخت حقیقت اشیا است. متافیزیک ما را با بنیادی‌ترین مسائل هستی مواجه می‌کند و امیدوار است که بتواند با کمک عقل محض و بدون استمداد از هرگونه تجربه‌ای، برای پاسخ چنین مسائل بزرگی پاسخی درخور فراهم آورد (Morganti, 2024:1,2) →). از نظر تریگ، متافیزیک درباره بنیادی‌ترین و فراگیرترین مفروضات تفکر انسان بحث می‌کند و با عقلانیت فراگیر^۳ و صدق عینی، ارتباط تنگاتنگی دارد (1993:14, 152). بنابراین، تفکر متافیزیکی نه تنها بی‌معنا و بی‌حاصل نیست، بلکه امری اجتناب‌ناپذیر است. هرچند «پیش‌فرض‌ها و ادعاهای متافیزیکی از عناصر اساسی و اجتناب‌ناپذیر دین محسوب می‌شود» (تریگ، 1385:234). با وجود این، دفاع از متافیزیک، لزوماً دفاع از خدا باوری نیست، چرا که خدا باوری نیز موضوعی متافیزیکی است. بنابراین، کسانی که به قصد کنار گذاشتن دین به متافیزیک حمله می‌کنند، ناخواسته ضرورت تفکر متافیزیکی را تصدیق می‌کنند (Trigg, 2015:130). متافیزیک، مبنای عقلانی اعتماد به علم به منزله ابزاری برای دستیابی به صدق است. به اموری می‌پردازد که فراتر از فیزیک و معرفت کنونی ما نسبت به نظم و انتظامات فیزیکی قرار می‌گیرند (Ibid: xi,147).

دیدگاه‌های مخالفان متافیزیک و لوازم آنها برای ارتباط علم و دین

مخالفان متافیزیک در فلسفه مدرن

می‌توان گفت بیکن^۱ نخستین فیلسوف مدرنی است که تقابل میان علم و متافیزیک را اعلام کرده است. از نظر او متافیزیک مفروضاتی تخیلی و ظنی است که در برابر اندیشه‌های علمی می‌گیرد یا نسبت به آنها بی تفاوت است. بیکن نگاهی تنگ‌نظرانه به متافیزیک و رابطه آن با علم دارد و خاستگاه‌های جدایی علم و متافیزیک را می‌توان به همین نگاه بیکن بازگرداند (منصوری، کرباسی‌زاده، 1400:12). هیوم، بر این تقابل با لحن ستیزه‌جویانه‌تری تأکید می‌کند. به زعم وی، از آن‌جاکه کتب مربوط به الاهیات و متافیزیک، نه حاوی چیزی در مورد تفکر انتزاعی دربارهٔ کمیت یا عدداند و نه حاوی استدلال تجربی دربارهٔ واقعیت و تجربه، باید آنها را به شعله‌های آتش بسپاریم، زیرا حاوی چیزی جز سفسطه و توهم نیستند (Hume, 1748:173 →). کانت، متافیزیک سنتی را به دلیل نادیده گرفتن محدودیت‌های شناختی انسان، جستجوی امری ناممکن می‌داند. وی نیاز انسان به تفکر متافیزیکی را همچون نیاز انسان به نفس کشیدن برای زنده ماندن می‌داند. باین حال، از نظر او چنین گرایشی امکان متافیزیک به مثابه یک علم را اثبات نمی‌کند. وقتی این گرایش طبیعی پرورش نیابد، به جدل و سفسطه منتهی می‌شود. (Takatura Ando, 1963:49-50). در نتیجه چنین رویکردی نسبت به متافیزیک است که کانت، خدا، آزادی و جاودانگی روح را مفروضات عقل عملی و متعلق ایمان می‌داند. عقل نظری که ناظر به معرفت است، دربارهٔ رد و اثبات این مفاهیم نمی‌تواند اظهار نظر کند. بنابراین می‌توان گفت که وی یکی از خاستگاه‌های اصلی الگوی جدایی^۲ علم و دین است (Ibid:67; Murphy, 2017:22).

پوزیتیویسم منطقی^۳ و حذف متافیزیک

از نظر پوزیتیویست‌های منطقی فلسفه باید به تحلیل دقیق مبادی منطقی معرفت علمی مبدل شود. به باور کارنپ^۴، تحلیل منطقی در زمینهٔ متافیزیک به این نتیجهٔ منفی منتهی می‌شود که قضایای مورد ادعای این حوزه کاملاً بی‌معنا^۵ هستند. از نظر او، تنها از طریق تحلیل منطقی است که حذف متافیزیک به طور بنیادی محقق می‌شود و مخالفان سابق متافیزیک در انجام این کار توفیق کامل نصیب‌شان نشده بود. تحلیل منطقی او نشان می‌دهد که گزاره‌های ادعایی متافیزیک، شبه‌گزاره‌اند (Carnap, 1959:60-1 →). هرچند، رویکرد خصمانهٔ کارنپ در مراحل متأخر حیات فکری‌اش تاحدی تعدیل می‌شود، اما همچنان وی معتقد بود که «سؤال از وجود یا عدم یک چیز تنها درون چارچوب یک نظریهٔ علمی خاص می‌تواند پاسخی معقول داشته باشد» (Morganti, 2024:16). اصل تحقیق‌پذیری^۶ معنای پوزیتیویستی، جملات معنادار را به گزاره‌های همان‌گویانه^۷ منطقی و ریاضی و گزاره‌های آزمودنی علوم تجربی فرو می‌کاهد. با توجه به اینکه جملات دینی عموماً ناظر به اموری فراتر از تجربه هستند، بنابر چنین اصلی، آنها نیز مانند سایر جملات متافیزیکی، در زمرهٔ امور بی‌معنا قرار می‌گیرند. در نتیجه،

«نمی‌توان به نحو معناداری ادعا کرد که یک جهان غیرتجربی از ارزش‌ها وجود دارد، یا اینکه انسان‌ها دارای روح فناپذیرند، یا اینکه یک خدای متعالی وجود دارد» (Ayer, 1946:32; 41). پس از افول پوزیتیویسم منطقی، ادعای بی‌معنا بودن متافیزیک دیگر مدافعی جدی ندارد. باوجوداین، از نیمهٔ دوم قرن بیستم، برخی از فلاسفه طبیعت‌گرا، به دلایل معرفت‌شناختی با متافیزیک پیشینی مخالفت می‌ورزند و از متافیزیک پسینی و تابع علم دفاع می‌کنند

متافیزیک طبیعی‌شده

از نظر مدافعان متافیزیک طبیعی‌شده، متافیزیک بایستی ادعاهای هستی‌شناختی را به علم واگذار کند و یکسره دلمشغول تشریح و تبیین مفاهیم و نظریات علمی شود. مشکل اساسی متافیزیک سنتی این است که به جای اینکه برای کسب معرفت از روش تجربی تبعیت کند، بیش از حد به شهودات عامیانهٔ انسان‌ها تکیه می‌کند. اما این شهودات متافیزیکی، اگر اساسا دستاوردی برای ما داشته باشند، با ریاضیات و علم که بدون شک ثمرات بسیار ارزشمندی داشته‌اند، قابل مقایسه نیستند. در نتیجه، طبیعی است که امروزه عالمان علوم تجربی به مباحث متافیزیکی به معنای سنتی کلمه علاقه‌مند نباشند (Ross, Ladyman & Spurrett, 2007:12, 16, 26). بااین‌همه، به نظر می‌رسد مبنای داوری مدافعان متافیزیک طبیعی‌شده، ادعاهای متافیزیکی قابل مناقشه است.

طبیعت‌گرایی و فیزیکالیسم^۱

طبیعت‌گرایی روش‌شناختی^۲ و طبیعت‌گرایی هستی‌شناختی^۳ دو مدعای متفاوت هستند. طبیعت‌گرایی روش‌شناختی یک قاعده یا محدودیت در روش علمی است که می‌گوید در پژوهش علمی نباید به علل مافوق طبیعی متوسل شویم. تنها باید با تبیین‌های طبیعی و علل طبیعی سروکار داشته باشیم. طبیعت‌گرایی هستی‌شناختی، یک موضع متافیزیکی است که می‌گوید واقعیت فقط محدود به طبیعت است و هیچ موجود مافوق طبیعی یا واقعیت فراتر از طبیعت وجود ندارد. بنابراین، طبیعت‌گرایی هستی‌شناختی با هرگونه تبیین متافیزیکی مخالفت می‌ورزد. از نظر تریگ، ما نباید این دو را با هم خلط کنیم. چون اگر طبیعت‌گرایی روش‌شناختی به تدریج به طبیعت‌گرایی هستی‌شناختی تعبیر شود، علم عملاً به ایدئولوژی ملحدانه تبدیل می‌شود (Trigg, 2015:32-3). فیزیکالیسم حالت تقلیل‌گرایانهٔ طبیعت‌گرایی متافیزیکی است. برخی از فیزیک‌دانان مانند استفن هاوکینگ^۴، لارنس کراوس^۵ و نیل

1-physicalism   2-methodological naturalism
5-Lawrence Krauss   6-Neil deGrasse Tyson

3-ontological naturalism   4-Stephen Hawking
7- D. Z. Phillips

دگراس تایسون،^۱ مدعی‌اند فلسفه مرده است. از نظر آنها فیزیک قادر است موضوعات و مسائلی که سابقاً فلسفی تلقی می‌شد بدون اینکه پاسخی درخور برای آنها پیدا شود یا توافقی قابل ملاحظه درباره آنها صورت بگیرد، به مسائلی تجربی و قابل حل و فصل مبدل کند. بنابراین فلسفه و متافیزیک باید برای همیشه به نفع علوم سخت کنار گذاشته شود (Morganti, 2024:18,31). در هر حال، مخالفت با متافیزیک تنها به فلسفه علم محدود نشد، بسیاری از فیلسوفان دین و الهی‌دانان با انگیزه دفاع از دین در مقابل حملات پوزیتیویست‌ها، آموزه‌های دینی را با حذف ادعاهای متافیزیکی آنها مورد بازتفسیر قرار داده‌اند.

دین بدون متافیزیک

ویتگنشتاین یکی از فیلسوفانی است که نظرات او در فلسفه دین بسیار تأثیرگذار بوده است. ویتگنشتاین متقدم، زبان معنادار را به زبان تجربی یا علمی محدود می‌کند. از آن‌جا که قضایای متافیزیکی هیچ تصویری از وضع‌های امور در جهان عرضه نمی‌کنند، فاقد معنا تلقی می‌شوند (Trigg, 1993: 25). ویتگنشتاین متأخر نیز نسبت به متافیزیک رویکردی انتقادی دارد. از نظر او گرامر سطحی زبان سبب می‌شود اهل متافیزیک به اشتباه مدعی بیان حقایق ناظر به واقع شوند. کار فیلسوف، مطالعه و توصیف قواعد زبان است و هدف از این کار روشن ساختن کاربرد واقعی و عملی زبان است. ما زمانی دچار سردرگمی فلسفی می‌شویم که بدون توجه به قواعد حاکم بر زبان در پی کشف حقایق هستی‌شناختی باشیم (تریگ، 1385: 246). از نظر دی. زد. فیلیپس،^۲ فیلسوف دین برجسته ویتگنشتاینی، بی‌توجهی برخی از فیلسوفان و الهی‌دانان به نظریه کاربردی معنای^۳ ویتگنشتاین، یعنی این ایده که کلمات معنای محدودی دارند، سبب شده که از معنای متافیزیکی واقعیت، صدق و عقلانیت دفاع کنند. به زعم وی، وقتی این کلمات معنای محدودی نداشته باشند، «آزادی شکوهمندی نصیب‌شان نمی‌شود، بلکه تهی و بی‌معنا می‌شوند. به این دلیل است که ویتگنشتاین می‌گوید وظیفه ماست که از کاربرد متافیزیکی کلمات به کاربرد متعارف^۴ آنها بازگردیم» (Phillips, 2001:488). وی تلقی متافیزیکی از واقعیت الهی را مورد انتقاد قرار می‌دهد. «سخن گفتن ما از خدا به این معنا نیست که مجموعه توصیفاتی وجود دارد که ما را به واقعیت الهی نزدیک می‌کند» (Ibid:146). در نتیجه، فیلیپس همچون سایر فیلسوفان ویتگنشتاینی، مدعی می‌شود که علم و دین دو زبان متفاوت‌اند. زبان دین بر خلاف زبان علم، یک زبان واقع‌گو^۵ و اخباری نیست (Oppy and Trakakis, 2007,119-120). (→)

مخالفت بسیاری از الهی‌دانان با آموزه‌های متافیزیکی دین، سبب می‌شود که آموزه‌های اساسی مسیحیت را از سنخ قصه و اسطوره^۶ بدانند. برای نمونه، مخالفت دان کیوپیت^۷ با باورهای متافیزیکی دین، وی را وامی‌دارد که ایمان بیشتر مردم را ساده‌اندیشانه تلقی کند. از نظر کیوپیت، هر چند روزگاری مردم خدا را وجودی عینی در عالمی برین می‌پنداشتند؛ اما حال پی می‌بریم که تنها

1-use theory of meaning

2-common use

3-factual language

4-myth

5-Dun Cupitt

خدای راستین، خدای ما یعنی آرمان دینی ماست. وی آموزهٔ تثلیث را به مثابهٔ برساخت متافیزیکی گمراه‌کننده‌ای که به دلایل اجتماعی و سیاسی ابداع شده، مردود می‌شمارد (Stanseby, 1985:50-8)→).

انتقادات تریگ به مخالفان متافیزیک

تجربه‌گرایی هیومی و مسئلهٔ شکاکیت

از نظر تریگ، هیوم در دام پيله‌ای که خود تنیده، یعنی انحصار معرفت در تجربهٔ انسانی، گرفتار می‌شود و مبنایی برای مرتبط ساختن تجربه با واقعیت پیدا نمی‌کند (2003:6). نگرش هیوم، محدودیت‌های تجربه‌گرایی برای ارائهٔ مبنایی عقلانی برای باور ما به نظم و قانون‌مندی جهان عیان می‌سازد. وی ناگزیر می‌شود برای حل مسائل فلسفی و متافیزیکی مانند باور به نظم و علیت به ساختار فیزیولوژیکی و روانشناسی انسان‌ها متوسل شود (Trigg, 1993:20)→). به زعم تریگ، تنها بر مبنای واقع‌گرایی متافیزیکی می‌توان با شکاکیت مقابله کرد. ما در بخش کوچکی از جهان فیزیکی زندگی می‌کنیم. برای اینکه مطمئن شویم نظم این جهان جزیرهٔ نظامی نیست که دریای بی‌نظمی آن را احاطه کرده است، باید به نحوی به واقعیت چنانکه هست، نه چنانکه بر ما پدیدار می‌شود، دسترسی داشته باشیم (Moore, 2003:215). مخالفت با معرفت متافیزیکی، در ارزیابی منفی هیوم از ماهیت معجزه نمایان است. از نظر او، به طور طبیعی رخداد معجزه ناممکن است و ساده‌لوحی و نابخردی افراد باعث باور به وقوع معجزات است. «مسیحیان افرادی ساده‌لوح و زودب‌آوردند که دینی را پذیرفته‌اند که هیچ انسان عاقلی نمی‌تواند بدون وانهادن اصول فهم و تجربه و تمسک به امور معجزه‌آسا قبول کند» (Hume, 1777:131). در مقابل، تریگ بر این نکته تأکید می‌کند که «انکار معجزات صرفاً به این دلیل سست که در عصر علمی قابل قبول نیستند، آشکارا مبتنی بر اعتماد به علم به عنوان تنها منبع حقیقت است» (تریگ، 1385:179).

کانت و مسئلهٔ امکان معرفت متافیزیکی

از نظر تریگ، مخالفت کانت با متافیزیک، خاستگاه دیدگاه‌های ضدواقع‌گرا¹ و نسبی‌انگار² است. کانت معتقد است که ما انسان‌ها به شیء فی‌نفسه³ دسترسی معرفتی نداریم. همچون افرادی با قدرت بینایی ضعیف هستیم که تصور می‌کنند می‌توانند بینایی خودشان را با در آوردن عینک‌ها و دیدن اشیا چنانکه هستند، بسنجند. باین‌حال، در واقعیت امر هیچ‌گاه چنین امکانی نداریم. لذا ما همواره با جهان پدیداری⁴ اشیا مواجه هستیم. بنابراین، کانت عقل بشری را از دسترسی به حاق واقع ناتوان می‌بیند. پیامد دیدگاه کانتی، عقلانیت تکه‌تکه شدهٔ پست‌مدرن است (Trigg, 2015:36-7). انقلاب کوپرنیکی کانت در امتداد تأکید تجربه‌گرایان از درک و دریافت انسانی حرکت می‌کند. با برتری بخشیدن به عقل انسانی، مفهوم واقعیت را به مثابهٔ یک نومن متافیزیکی و از این‌رو به لحاظ معرفتی غیرقابل دسترس کنار

1-anti-realist

2-relativist

3-thing-in-itself

4-phenomenal

5-self-refuting

6-Richard Dawkins 7- A. J. Ayer

می‌گذارد. کانت به جای سخن گفتن از چیستی جهان، بر چگونگی تجربه یا توصیف آن تأکید می‌کند (Trigg, 2002:50).

پوزیتیویسم و دین

تریگ اصل تحقیق‌پذیری را از سه جهت عمده مورد انتقاد قرار می‌دهد. اول اینکه، اگر مفاد این اصل را بر خودش بار کنیم، خودابطال‌گر^۱ است. اشکال دوم، تحکمی بودن اصل تحقیق‌پذیری است. و در نهایت، اشکال سوم این است که چنین معیاری باعث می‌شود که حتی بسیاری از گزاره‌های فیزیک که سبیل علوم تجربی است، بی‌معنا تلقی شوند. تریگ، لوازم نگرش پوزیتیویستی برای اعتقاد دینی را مخرب‌تر از خداناباوری امثال داوکینز^۲ می‌داند. زیرا گفت‌وگو و تبادل نظر با کسانی که مدعی‌اند سخنان شما نادرست است، آسان‌تر از گفت‌وگو با کسانی است که مدعی‌اند سخنان شما مهمل و نامفهوم‌اند. داوکینز، وجود خدا را به مثابه یک فرضیه علمی برای تبیین جهان می‌پذیرد، اما بر مبنای ادله علمی آن را بسیار نامحتمل می‌داند. هرچند داوکینز همچون ایر^۳، عقلانیت را به روش علمی پیوند می‌زند و مفروض می‌گیرد که شواهد علمی تنها شواهد ممکن هستند. باوجوداین، دست‌کم، به نظر می‌رسد نوعی بحث عقلانی با خداناباوران امکان‌پذیر باشد (Trigg, 2014:19).

متافیزیک طبیعی شده و علم‌گرایی

از نظر تریگ ادعای مدافعان متافیزیک طبیعی شده در مورد متافیزیک سنتی زمانی درست خواهد بود که علم را داوری نهایی معرفت بدانیم. اما علم نمی‌تواند در چنین جایگاهی قرار بگیرد. بنابراین، ما ناگزیر با این مسئله متافیزیکی مواجه می‌شویم که چرا باید علوم تجربی یگانه طریق کسب معرفت تلقی شوند (Trigg, 2015:24). فیلسوفانی مانند تریگ که رویکردی ضدطبیعت‌گرایانه درباره متافیزیک اتخاذ کرده‌اند، باور دارند که متافیزیک یک شاخه مستقل است و روش شناسی خاص خودش را دارد که عمدتاً با روش شناسی علم تفاوت دارد و مستقل از آن است. بنابراین لازم نیست ما تنها ملتزم به وجود چیزی باشیم که علم آن را تصدیق می‌کند. حتی ممکن است تبیین‌های متافیزیکی با تبیین‌های علمی مغایرت داشته باشند (Morganti, 2024:9). تریگ، حتی از این هم فراتر می‌رود و تبیین‌های متافیزیکی را بنیادی‌تر از تبیین‌های علمی می‌داند.

انسان‌مداری^۴ و مغالطه معرفتی^۵

از نظر تریگ، وجه اشتراک مخالفان متافیزیک این است که واقعیت را بر اساس علم تعریف می‌کنند. در نتیجه، خدا و هرگونه امر مافوق طبیعی نمی‌تواند بخشی از واقعیت باشد. تریگ بر این موضوع تأکید

می‌کند که علم همواره علم انسانی است و به توانایی‌های بالفعل و بالقوه ما وابسته است. انسان دایرمدار هستی نیست. واقع‌گرایی متافیزیکی ایجاب می‌کند که واقعیت را به آنچه انسان قادر به شناختش است محدود نکنیم (Trigg, 2003:9). از نظر ترینگ، یکی از اصلی‌ترین معضلات فلسفی که در فلسفه دین و فلسفه علم به یک اندازه بر فهم فیلسوفان از چیستی علم و دین و نسبت میان آنها سایه افکنده است، این مسئله است که آنها غالباً به تمایز میان مسائل هستی‌شناختی و مسائل معرفت‌شناختی توجه نمی‌کنند. به زعم وی، ما نباید مسائل مربوط به واقعیت، اعم از واقعیت فیزیکی یا متعالی را با مسائل ناظر به معرفت انسان از واقعیت یکسان بینگاریم. از نظر ترینگ، هیوم، کانت، پوزیتیویست‌های منطقی، فلاسفه پست‌مدرن و بسیاری از فیلسوفان و مکاتب فلسفی معاصر دیگر، با تقلیل مسائل معرفت‌شناسی به مسائل هستی‌شناختی، دچار مغالطه معرفتی می‌شوند (Trigg, 2015:10→).

استقلال به چه قیمتی؟

هر چند پوزیتیویست‌ها و طبیعت‌گرایان در تعیین ماهیت واقعیت علم را داور نهایی می‌دانند، آنچه بیش از همه مایه شگفتی ترینگ شده این واقعیت است که بسیاری از الهی‌دانان در مواجهه با موفقیت‌های نظری و عملی علم خودباخته عمل می‌کنند؛ آنها به آسانی می‌پذیرند که علم یگانه منبع معرفت است (Trigg, 2003:8→). باوجوداین، الهی‌دانان نباید «شاخه زیتونی را که عالمان تجربی تعارف می‌کنند و گاهی اظهار می‌دارند که دین و علم هر کدام با جنبه‌های کاملاً مختلف زندگی سروکار دارند» به آسانی بپذیرند (ترینگ، 1385:132). از این طریق، برای اینکه از دین در مقابل حملات و انتقادات مربوط به شواهد علمی و تاریخی محافظت کنیم، ادعاهای ناظر به واقع یک‌سره به علم واگذار می‌شود؛ دین از هرگونه محتوای شناختاری تهی می‌شود و صرفاً به امری شخصی و ناظر به شیوه زیست انسان تحویل برده می‌شود. اگر عینیت را از دین و علم بگیریم، احکام دین و کشفیات علمی معنا و ارزش واقعی خود را از دست می‌دهند (1973:168→). از نظر ترینگ، انکار علم‌مدارانه تمام ادیان به مثابه امور بی‌معنا، و پذیرش تمام انحاء زیست دینی هیچ یک قابل دفاع نیست. موضع نخست، حتی نمی‌تواند به نحو منسجمی از کذب دین سخن بگوید. موضع دوم، نمی‌تواند با قرائت‌های مؤمنان از باورهای خودشان سازگار باشد. هر دو موضع، ارزیابی عقلانی از دعاوی دینی را ناممکن می‌سازند (43: 2014). چنانکه اشاره شد، ترینگ از استقلال متافیزیک نسبت به علم دفاع می‌کند و متافیزیک را بنیادی‌تر از علم می‌داند. بعلاوه وی با تفکیک قائل شدن میان تبیین‌های علمی و تبیین‌های متافیزیکی، ضمن انکار خودپسندگی علم، بر نیاز علم به متافیزیک تأکید می‌کند.

استدلال ترینگ در دفاع از نیاز علم به متافیزیک

علم‌گرایان از خودپسندگی علم و عدم نیاز علم به توجیه متافیزیکی دفاع می‌کنند. از نظر آنها یگانه تبیین درست از پدیده‌ها، تبیین طبیعی است. داوکینز مدعی می‌شود که «تبیین مافوق‌طبیعی از چیزی، اصلاً تبیین آن نیست، و حتی بدتر، حذف هرگونه امکانی برای تبیین کردن آن است» (Dawkins, 2011: 16). از نظر ترینگ، ادعاهایی از این سنخ، ادعاهایی متافیزیکی‌اند که درباره گستره تبیین علمی اظهار نظر می‌کنند. بنابراین، نباید آنها را صرفاً به این دلیل که دعوی علمی بودن دارند یا از زبان عالمان علوم تجربی بیان می‌شوند، بخشی از علم به حساب آوریم. مسائلی که علم نمی‌تواند به آنها پاسخ بدهد و

نیازمند تبیین متافیزیکی‌اند را می‌توان در سه دسته کلی قرار داد. نخست، سؤالات فلسفی بسیار بنیادینی مانند اینکه «چرا به جای هیچ، چیزی هست» (Trigg, 1993:236). دوم، سؤالاتی که خود علم مطرح می‌کند، ولی از درون علم نمی‌توان برای آنها پاسخی فراهم آورد: مانند مسئله تنظیم ظریف^۱، به این معنا که چرا ثابت‌های بنیادی فیزیک به گونه‌ای تنظیم شده‌اند که حیات و آگاهی در جهان محقق شده است (Trigg, 2015:46-8). دسته سوم که ترینگ بر آنها تأکید زیادی می‌کند، مسائلی است که اساساً پیش‌فرض‌های تحقق علم محسوب می‌شوند. موارد زیر از جمله مفروضات متافیزیکی عالمان علوم تجربی به شمار می‌روند:

-عالم طبیعت پیش از آنکه ما به تحقیق درباره آن بپردازیم، دارای نظم و ساختاری پیشینی است؛ مفصل‌بندی‌هایی در طبیعت به نحوی عینی وجود دارد و ما سعی در کشف آنها داریم (واقع‌گرایی متافیزیکی) (Trigg, 2015: 144)→).

-نظم و انتظام حاکم بر این جهان امکانی است. بنابراین، برای کشف قوانین حاکم بر جهان، استفاده از روش تجربی یعنی مشاهده و آزمایش ضروری است (Trigg, 1993:235-6)→).

-انسان یک سوژه عقلانی و مختار است که می‌تواند از شرایط محلی فراتر رود و درباره حقیقت عینی امور بیندیشد (امکان متافیزیک و عقلانیت فراگیر) (1993:223).

-واقعیت دارای ساختاری عقلانی، پیش‌بینی‌پذیر و برای عقل انسان قابل فهم است (Trigg, 2015:57).

بالاین اوصاف، اعتماد ما به عقلانیت علم که مبتنی بر مفروضاتی متافیزیکی است، نیازمند توجیه است.

نقد تبیین‌های عمل‌گرایانه^۲ و تکاملی^۳

از نظر ترینگ، تبیین عمل‌گرایانه نمی‌تواند پاسخی قانع‌کننده به اعتماد و اطمینان عقلانی ما نسبت به علم باشد. زیرا اینکه علم کار می‌کند، پاسخی به این نگرانی نمی‌دهد که از کجا معلوم ما تصادفاً در خلیجی از نظم زندگی نمی‌کنیم که به واسطه اقیانوس عظیمی از بی‌نظمی احاطه شده است (Trigg, 2015:57-8). تبیین دیگر برای توانایی ما در درک ساختار جهان، تبیین تکاملی است. گفته می‌شود توفیق ما در بقا و تولید مثل در جریان تکامل، به توانایی ما در کسب باورهای صادق در مورد محیط زندگی‌مان وابسته بوده است. هر نظریه علمی درون حیاتی از رقابت خشونت‌آمیز، جنگلی چنگ و دندان آغشته به خون زاده می‌شود. تنها نظریات موفق باقی می‌مانند؛ نظریاتی که در واقع به نظم و انتظامات طبیعت می‌چسبند (Fraassen, 1980:39-40). باوجوداین، معرفت‌شناسی تکاملی، دلیل اعتماد ما به قضاوت‌هایمان، از جمله قضاوت‌هایمان درباره علم را با توسل به تکامل توجیه می‌کند. از سوی دیگر، دلیل اعتماد ما به نظریه تکامل، اطمینان داشتن نسبت به داورهای علم است. بنابراین در

1-fine-tuning

1-pragmatistic

2-evolutional

3-contingent order

God's candle

اینجا ما با یک استدلال دوری مواجه هستیم. علاوه، برای تکامل وجود علم مدرن ضروری نبوده است. همچنین، برخی از افراد بدبین ممکن است بگویند در حقیقت توسعه علم مدرن با تکنولوژی ملازم آن، نه تنها در راستای پیشبرد منافع ما نبوده است، حتی می‌تواند تهدیدی برای آینده کل بشریت باشد. تغییرات آب و هوایی تنها یکی از تأثیرات مخرب ممکن است (Trigg, 2015:60-2). تریگ، ضمن مردود شمردن تبیین‌های عمل‌گرایانه و تکاملی، بر ضرورت توجیه اعتماد ما به علم تأکید می‌کند و مدعی است که خداباوری توحیدی بهترین تبیین برای اعتماد ما به عقلانیت علم است.

خداباوری توحیدی به مثابه بهترین تبیین

چنانکه ملاحظه شد، تریگ مدعی است که واقعیت مستقل از ذهن، صدق عینی، ساختار عقلانی جهان و فهم‌پذیری آن، عقلانیت و آزادی انسان از مفروضات علم هستند. به باور وی، بهترین تبیین برای چنین مفروضاتی، خداباوری توحیدی است. خداباوری توحیدی با اشاره به عمل خلاق و آزاد خدا، ساختار عقلانی جهان و نظم امکانی آن را تبیین می‌کند (تریگ، 1385:151). تریگ مدعی است که تنها در چارچوب یک عقلانیت واقع‌گرا و خداباورانه است که می‌توان مفروضات اساسی علم را موجه ساخت. وی به تأسی از افلاطونیان کمبریج که عقل انسان را شمع پروردگار^۲ می‌دانستند، عقلانیت انسانی را یک موهبت الهی می‌داند. ذهن انسان تنها به این دلیل می‌تواند چیزی از ذهن الاهی و محصولات آن درک کند که منبع فهم ما در خدا قرار دارد (Trigg, 2002:38). با این اوصاف، توجیه مفروضات متافیزیکی علم، تنها جایی نیست که علم و دین یکدیگر را ملاقات می‌کنند، از نظر تریگ، علم مدرن، خاستگاهی الاهی دارد.

خاستگاه دینی علم

به باور تریگ، آموزه‌های الیهاتی مانند باور به اینکه عقل انسان رشحه‌ای از عقل الاهی است، زمینه‌ساز پیدایش علم مدرن بوده‌اند. به بیان وی، آموزه‌های دینی، «شرایط ضروری برای رشد علم مدرن را فراهم کردند و روشنگری اروپایی زاده شد» (Ibid). «در آغاز عصر روشنگری، به عقل به مثابه چیزی در تقابل با خدا نگریسته نمی‌شد، بلکه به واسطه خدا ممکن می‌شد، خدا ضامن اعتبار عقل بود» (Ibid: 39). بنابراین، از نظر تریگ، بدون یک چارچوب الیهاتی، علم مدرن نمی‌توانست شکل بگیرد. به باور وی، امثال نیوتن و بویل^۳ با انگیزه‌های الیهاتی قوی علم مدرن را بنیاد نهادند. آنها در آثار خالق با این اطمینان به جستجو می‌پرداختند که قوانین او یک اساس عقلانی برای درک جهان پیرامون آنها فراهم می‌کرد (Trigg, 2002:94). می‌توان استدلال تریگ در دفاع از جایگاه متافیزیک در سازگاری علم و دین را به صورت زیر مورد بازسازی قرار داد:

1- علم مدرن بر مفروضاتی متافیزیکی مبتنی است؛ 2- اعتماد ما به عقلانیت علم و پذیرش چنین مفروضاتی نیازمند توجیه است؛ 3- بهترین تبیین برای اعتماد به عقلانیت علمی خداآوری توحیدی است.

بعلاوه، 1- علم مدرن در تمدن مسیحی شکوفا شده است؛ نخستین عالمان علوم تجربی مدرن مسیحی‌اند؛ 2- اعتقادات دینی مانند حکیم بودن خدا، خلق آزادانه جهان و به صورت خدا آفریده شدن انسان در گرایش نخستین عالمان علوم تجربی به مطالعه طبیعت نقشی تعیین کننده داشته است؛ 3- بنابراین، می‌توان گفت که علم مدرن محصول الاهیات مسیحی است.

بنابراین، تریگ سعی کرده نشان دهد که نه تنها علم دشمن متافیزیک نیست، بلکه به دستگیری متافیزیک شدیداً نیازمند است (Trigg, 1993: 4). بعلاوه، وقتی در سطح متافیزیکی به نسبت علم و دین بنگریم، ادعای تعارض و برتری علم رنگ می‌بازد و ارتباط سازنده میان آنها مورد تأکید قرار می‌گیرد (Trigg, 2003: 7) →). باوجوداین، به نظر می‌رسد استدلال تریگ در دفاع از جایگاه متافیزیک در سازگاری علم و دین، با انتقاداتی جدی مواجه می‌شود.

ارزیابی انتقادی دیدگاه تریگ

برخلاف مدعیان خودبسندگی علم و بی‌نیازی علم به متافیزیک، تریگ به درستی بر نیاز علم به متافیزیک تأکید می‌کند. وی با تأکید بر تمایز میان گزاره‌های علوم تجربی و گزاره‌های متافیزیکی، محدودیت‌های ذاتی علم را متذکر می‌شود. از سوی دیگر، در زمینه دین نیز به نظر می‌رسد تریگ ادعای درستی را مطرح می‌کند: دین بدون ادعاهای متافیزیکی و دعوی صدق عینی، معنای منسجم و معقولی نمی‌تواند داشته باشد. خوانش نمادین از زبان دین و تقلیل آموزه‌های دینی به نگرش خاص مؤمنان نسبت به زندگی، بدفهمیدن منطق درونی دین است. بنابراین، در دین و علم با دعوی صدق مواجه هستیم. به عبارت دیگر، متدینان و عالمان علوم تجربی عموماً واقع‌گرا^۱ هستند. باوجوداین، به نظر می‌رسد دیدگاه تریگ دست‌کم در سه زمینه مهم با انتقاداتی جدی مواجه می‌شود: اشکال نخست، به اصلی‌ترین مبنای فلسفی تریگ یعنی واقع‌گرایی متافیزیکی برمی‌گردد. اشکال دوم، مسئله غیرضروری بودن تعهدات متافیزیکی است. اشکال سوم، به دیدگاه تریگ در مورد خاستگاه دینی علم مربوط می‌شود.

واقع‌گرایی متافیزیکی و امکان معرفت متافیزیکی

از نظر تریگ، مبنای‌ترین پیش‌فرض متافیزیکی در علم و دین واقع‌گرایی متافیزیکی است (Trigg, 1993: 70; 2015: 143; 2020: 30) →). باوجوداین، به نظر می‌رسد تریگ برای طرح چنین ادعایی دست‌کم با دو مشکل جدی مواجه می‌شود. نخست اینکه آیا اساساً یک شخص اعم از عالم علوم تجربی یا یک الهی‌دان، می‌تواند چنین موضعی را اختیار کند؟ مسئله دوم این است که آیا عقلانیت علم و دین ضرورتاً وابسته به پذیرش مفروضاتی از این سنخ است؟ پاسخ بسیاری از فیلسوفان دین و فیلسوفان علم اعم از واقع‌گرا و ضدواقع‌گرا به هر دو سؤال منفی است. ابتدا مسئله نخست را بررسی می‌کنیم. چنانکه اندرو مور^۲ متذکر می‌شود، «واقع‌گرایی متافیزیکی تریگ... می‌خواهد برای سخن گفتن

از آنچه واقعا هست، از تمام روال‌ها و مفروضات محلی فراتر رود» (2003:220). «مستلزم وداع با انسان و خدا شدن است» (Ibid: 215). از نظر تریگ، چنین برداشتی از واقع‌گرایی انتقادی نادرست است. «چرا تنها به این دلیل که نمی‌توانیم شبیه خدا باشیم، نتوانیم از شرایط تاریخی خاص خود فراتر رویم. تأکید بر دیدگاه نگرستن از چشم خدا، شیوه ظریف فروکاستن متافیزیک به معرفت‌شناسی است» (Trigg, 1993: 111). به نظر می‌رسد در اینجا تریگ به جای حل مسئله، آن را به چیز دیگری تقلیل می‌دهد. از زمان کانت یکی از دلایل مخالفان متافیزیک این بوده که ما انسان‌ها به دلیل محدودیت‌های قوای شناختی خود، توانایی درک و دریافت متافیزیکی نداریم. فیلسوفانی مانند ون‌فراسن^۱ و پاتنم^۲ متأخر به جای اینکه درصدد فروکاستن متافیزیک به معرفت‌شناسی باشند، امکان معرفت متافیزیکی را به پرسش می‌گیرند (Morganti, 2024: 18). حتی اگر فرض کنیم واقع‌گرایی متافیزیکی از انسجام مفهومی برخوردار است و موضع معقولی است. مسئله مهم دیگری که مطرح است این است که آیا تحقق علم چنانکه تریگ ادعا می‌کند، ضرورتاً به تعهدات متافیزیکی مانند واقع‌گرایی متافیزیکی وابسته است؟

غیرضروری بودن تعهدات متافیزیکی

پسیلوس^۳، که یک فیلسوف علم واقع‌گرا است، همچون تریگ مخالف دیدگاه‌های فلسفی حذف‌گرایی است که معرفت‌شناسی را به علومی مانند روانشناسی یا جامعه‌شناسی تقلیل می‌دهند. او نظر تریگ را تصدیق می‌کند که معرفت‌شناسی فی‌نفسه یک دانش هنجاری است. باوجوداین، برخلاف تریگ، معتقد است که می‌توان در چارچوب معرفت‌شناسی اعتمادگروانه آلوین گلدمن^۴ بدون اینکه لازم باشد از علم فراتر برویم، به مسائلی پاسخ داد که تریگ مدعی است برای پاسخ به آنها ناگزیر باید وارد قلمرو متافیزیک شد. به عبارت دیگر، برای توجیه اعتماد به عقلانیت علم، به جای توسل جستن به تعهدات متافیزیکی، کافی است عالمان علوم تجربی به اموری مانند داوری‌های همتایان^۵ معرفتی تکیه کنند (1986:676). *باس ون‌فراسن* نیز برخلاف تریگ، معتقد است که دفاع از عقلانیت علمی، مبتنی بر تعهدات متافیزیکی نیست. «علم برای ما نظریاتی فراهم می‌سازد که از کفایت تجربی برخوردارند، و پذیرش یک نظریه عبارت است از باور به اینکه آن نظریه از کفایت تجربی برخوردار است. فرضیات و مفروضات نظری دانشمندان را قادر می‌سازند تا پیش‌بینی‌های دقیقی در قلمرو امور مشاهده‌پذیر داشته باشند. یعنی آنها هیچ ادعای هستی‌شناختی فراتر از قلمرو مشاهده‌پذیر ندارند» (1980:4-5).

نقد زمینه‌الاهیاتی علم مدرن

این ادعای تریگ که علم مدرن در یک زمینه‌الاهیاتی شکوفا شده است، اگر صرفاً به این معنا باشد که باورهای الاهیاتی امثال نیوتن و بویل بر نوع نگاه آنها به جهان تأثیرگذار بوده است، قابل مناقشه نیست. اما به نظر می‌رسد تریگ ادعای قوی‌تری را مطرح می‌کند. وی معتقد است که شجره علم مدرن تنها می‌توانست درون زمین الاهیات مسیحی بروید، هر چند به طور متناقض‌نمایی به دست خدا ناباورانی چون د/وکنیز علم مدرن با ریشه‌های الاهیاتی خودش مبارزه می‌کند (Trigg, 2020: 1). به نظر می‌رسد که

تریگ از این واقعیت تاریخی که علم مدرن در بستر مسیحیت شکل گرفته است، نتیجه‌ای معرفت‌شناختی می‌گیرد. در هر حال، ظاهراً، پیوندی که تریگ از منظر تاریخی میان علم و دین برقرار می‌کند استمرار نمی‌یابد. زیرا چنانکه نسی مورفی یادآور می‌شود، تحولاتی که امثال نیوتن و بویل در مفهوم قانون طبیعت تحولاتی ایجاد کردند، یعنی دفاع آنها از قوانین فراگیر و جبرگرایانه طبیعت، ناخواسته راه را برای ندانم‌انگاری و خداناباوری هموار ساخته است (Murphy, 2017:24). همچنین، ارجاع به آموزه‌های دینی صرفاً می‌تواند برای اعتبار بخشیدن به ادعاهای علمی بوده باشد. امثال گالیله و بویل، چون در یک جامعه مسیحی زندگی می‌کردند، ناگزیر بایستی برای تحکیم دیدگاه‌های خود به چنین اعتقاداتی متوسل می‌شدند. مورخان علم به این موضوع هم اشاره می‌کنند که باور به کیمیاگری یا جادو نیز در ترغیب نیوتن در بسط دیدگاه‌های علمی وی تأثیرگذار بوده است (Reeves, 2019). بعلاوه، به نظر می‌رسد نقش خاص و تعیین‌کننده‌ای که تریگ و دیگر الاهی‌دانان مسیحی برای الاهیات مسیحی در پیدایش علم مدرن قائل هستند، به قیمت نادیده گرفتن سهم تمدن‌های دیگر در رشد و توسعه تدریجی علم باشد. بنابراین با توجه به چالش‌هایی که دیدگاه تریگ با آنها مواجه می‌شود به نظر می‌رسد در زمینه ارتباط علم و دین باید از دیدگاهی دفاع کنیم که همچون تریگ از پوزیتیسم منطقی، علم‌گرایی و طبیعت‌گرایی فراتر رود، ولی در عین حال محدودیت‌های شناختی انسان را مورد توجه قرار بدهد.

واقع‌گرایی انتقادی^۱ و ارتباط علم و دین

الاهی‌دانانی مانند باربور^۲ و پوکینگهورن^۳ در بحث ارتباط علم و دین، از واقع‌گرایی انتقادی دفاع می‌کنند. آنها با رویکردهای ضدواقع‌گرا مخالفت می‌ورزند. باوجوداین، معتقدند فهم ما از واقعیت، اعم از واقعیت متعالی و واقعیت فیزیکی، همواره باواسطه است. به نظر می‌رسد، واقع‌گرایی انتقادی مبنای کم‌تر مناقشه‌برانگیزی برای فهم مناسبات علم و دین ارائه می‌کند. تحت تأثیر فلسفه علم پساپوزیتیویستی، بر خطاپذیری و اصلاح‌پذیری معرفت تأکید می‌کنند. آنها در علم و الاهیات، به واقعیت مستقل از باورها معتقد هستند، ولی معتقدند فهم ما از واقعیت همواره آغشته به تفسیر و نظریه است (Barbour, 1990:45). تریگ معتقد است «واقع‌گرایی انتقادی در اشتیاق خام نبودن، گرفتار شکاکیت می‌شود» (Moore, 2003: 48). اما به نظر می‌رسد داوری تریگ بر فرض نادرستی بنا شده است. در واقع، می‌توان گفت وی ما را بر سر یک دو راهی کاذب قرار می‌دهد: یا واقع‌گرایی متافیزیکی یا شکاکیت و نسبی‌انگاری (Psillos, 1986). از منظر واقع‌گرایی انتقادی، به دلیل محدودیت‌های شناختی انسان، واقع‌گرایی متافیزیکی مبنای مناسبی برای دفاع از معرفت دینی و معرفت علمی نیست. همچنین، دلیلی وجود ندارد که تصور کنیم پذیرش خطاپذیری، اصلاح‌پذیری و تفسیری بودن فهم ما از واقعیت، به شکاکیت منجر می‌شود.

نتیجه‌گیری

تریگ، با تفکیک قائل شدن میان گزاره‌های علمی و ادعاهای متافیزیکی، به خوبی نشان می‌دهد که ادعاهای علم‌گرایان و طبیعت‌گرایان در مورد واقعیت، صدق و معرفت ادعاهایی متافیزیکی است. بنابراین، آنها صرفاً به نحو تحکمی و پیشینی امکان هرگونه واقعیت غیرتجربی و معرفت غیرعلمی را کنار می‌گذارند. همچنین وی با تأکید بر پیش‌فرض‌های متافیزیکی علم، نادرستی تصورات پوزیتیویست‌ها و علم‌گرایان از ماهیت معرفت علمی را نشان می‌دهد. باوجوداین، چنانکه ملاحظه شد، تلاش تریگ برای دفاع از عقلانیت علمی بر اساس مفروضات متافیزیکی با انتقاداتی جدی مواجه است. همچنین دیدگاه وی در مورد نقش الاهیات مسیحی در پیدایش علم، دیدگاهی قابل مناقشه است. بنابراین، تلاش وی در نشان دادن سازگاری علم و دین از طریق متافیزیک چندان موفقیت‌آمیز به نظر نمی‌رسد. چنان که به تفصیل بیان شد، به نظر می‌رسد دیدگاه تریگ دست‌کم در سه زمینه مهم با انتقاداتی جدی مواجه می‌شود. اشکال نخست، به اصلی‌ترین مبنای فلسفی تریگ یعنی واقع‌گرایی متافیزیکی برمی‌گردد. اشکال دوم، مسئله غیرضروری بودن تعهدات متافیزیکی است. اشکال سوم، به دیدگاه تریگ در مورد خاستگاه دینی علم مربوط می‌شود.

منابع

- تریگ، راجر، (1385). عقلانیت و دین. مترجم: حسن قنبری. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- منصوری، عباس. و کرباسی‌زاده، امیر. (1400). نقش و اهمیت متافیزیک برای علم. مجله علمی پژوهش‌های فلسفی دانشگاه تبریز: سال 15، شماره 37. صص. 5-29.

Ando, T. (1963). *Metaphysics: A critical study of its meaning*. The Hague: Martinus Nijhoff.

Ayer, A. J. (1946). *Language, Truth and Logic*. London: Gollancz.

Barbour, I. (1990). *Religion in an age of Science: The Gifford Lectures, Vol. 1*. San Francisco: Harper and Row.

Carnap, (1959). "The Elimination of Metaphysics Through Logical Analysis of Language". In *Logical Positivism*, edited by A. J. Ayer. The Free Press, New York.

Dawkins, R. (2011). *The Magic of Reality: How we know what's really true*. United Kingdom: Bantam Press.

Fraassen, B. V. (1980). *The Scientific Image*. Oxford: Clarendon Press. Hume, D. (1777). *An Enquiry Concerning Human Understanding*. ed. L. A. Selby-Biggs. Oxford: Clarendon Press.

Golshani, M. (2020), *The Role of Metaphysics: As a Bridge between Science and Religion*, Vol. 14/ Issue:32. *The Quarterly Journal of Philosophical Investigations*, pp.369-384.

Hume, D. (1748). *An Enquiry Concerning Human Understanding*. London: A. Millar.

Ladyman, J., Ross, D., & Spurrett, D. (2007). *Every Thing Must Go: Metaphysics Naturalized*. Oxford University Press.

Mansouri, A., & Karbasizadeh, A. (2021). *The role and importance of metaphysics for science*. *Philosophical Investigations*, 15(37), 20–41. **(in Persian)**.

Moore, A. (2003). *Realism and Christian Faith: God, Grammar, and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Morganti, M. (2024). *Metaphysics and the Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.

Murphy, N. (2017). *The Role of Christian Theology in the Conception of Modern Science*. In: *A 21st Century Debate on Science and Religion*. Edited by Shiva Khalili, Fraser Watts and Harris Wiseman. Cambridge Scholars Publishing.

Oppy, G. & Trakakis, N. (2007). *Religious Language Game*. In: *Realism and Religion: Philosophical and Theological Perspectives*. Edited by Andrew Moore and Michael Scott. Ashgate Publishing Company.

Phillips, D. Z. (2001). *What God Himself Cannot Tell US: Realism Versus Metaphysical Realism*. *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers*. Vol. 18. Issue. 4. pp. 483-500.

Psillos, (1995). *Reviewed works: Rationality and Science: Can Science Explain Everything?* By Roger Trigg. *Mind, New Series*, Vol. 104, No. 415 (Jul., 1995), pp. 674-679.

Reeves, J. (2019). *Against Methodology in Science and Religion*. Routledge.

Stanseby, D. (1985). *Science, Reason & Religion*. Routledge.

Stenmark, M. (2004). "Should Religion Shape Science?," *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers*: Vol.21: Iss.3, Article 4. DOI: 10.5840/faithphil200421326.

Trigg, R. (1993). *Rationality and Science: Can Science Explain Everything?* Blackwell Publishers Ltd.

- , (2002). *Philosophy Matters*. Blackwell.
- , (2006). *Rationality and Religion* (H. Ghanbari, Trans.). Qom, Iran: Research Institute of Hawzah and University. **(in Persian)**.
- , (2015). *Beyond Matter: Why Science Needs Metaphysics?* West Conshocken, PA: Templeton Press.
- , (2020). *Monotheism and Religious Diversity*. Cambridge University Press.
- , (1973). *Reason and Commitment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , (2003). *Do Science and Religion need each other?* Science and Religion Society: CiS-St Edmunds Public Lectures.
- , (2014). *Religious Diversity: Philosophical and Political Dimensions*. Cambridge University Press.

مقاله
پذیرش
شده